

Katja Sešek, Maja Ivačič

HETERONORMATIVNOST DISKURZA NA FAKULTETI ZA SOCIALNO DELO

Autorici s kritično analizo diskurza in opiranjem na queer teorije opisujeta heteronormativnost in razlagata, katere diskurzivne prakse jo reproducirajo. Heteronormativnost razumeta kot eno izmed pogostejših orodij, ki kreira svet, določa meje normalnega in hkrati označuje tisto, kar je nenormalno. Normalno v diskurzu postane naturalizirano, zato se nam spola (ženski in moški), vedno predpostavljena heteroseksualnost, monogamnost in želja po reprodukciji prikazujejo kot naravne, kot nekaj, kar je pred družbeno. Z osvetlitvijo razmerij moči razlagata, kako heteronormativnost utrjuje patriarhat, nacionalizem in kapitalizem, kako konstruira družbeno realnost in legitimizira samo določene oblike življenja. S kritično analizo diskurza raziskujeta pojavnost heteronormativnih diskurzov v izobraževanju za socialno delo. Prikazata želita, kako socialno delo s prevzemanjem teh norm sodeluje pri izključevanju, in predlagata oblike delovanja socialnega dela, ki so antidiskriminatorne in kritične do obstoječega sistema.

Ključne besede: spol, spolna usmerjenost, patriarhat, družina, kritična analiza diskurza, queer.

Katja Sešek, dipl. soc. del. (UL), je študentka magistrskega programa socialno vključevanje in pravičnost na področju hendikepa, etničnosti in spola na Fakulteti za socialno delo. Študijsko in aktivistično deluje predvsem na področju spolov in seksualnosti iz queer in feminističnih perspektiv in to vnaša tudi v izvedbo izkustvenih izobraževanj in raziskovanje. Kontakt: katja.sesek91@gmail.com.

Maja Ivačič, dipl. soc. del. (UL), je študentka magistrskega programa socialno vključevanje in pravičnost na področju hendikepa, etničnosti in spola na Fakulteti za socialno delo. Študijsko se največ ukvarja z migracijami, mejami, queer komentarji in študijami spolov. Je aktivistka v queerovski-feminističnem in protirasističnem gibanju. Kontakt: ivacic.maja@gmail.com.

HETERONORMATIVE DISCOURSE WITHIN THE FACULTY OF SOCIAL WORK

The authors describe heteronormativity by applying critical discourse analysis and queer theories. They further explain which discourse practices reproduce heteronormativity, which we see as one of the most frequently used tools for creating the world and its normality boundaries while simultaneously labeling deviance. Normal thus becomes natural in discourse, which is why two genders (female and male), the always-presumed heterosexuality, monogamy and the desire to reproduce are seen as natural, as pre-social. By highlighting power relations, we demonstrate how heteronormativity serves to consolidate patriarchy, nationalism and capitalism; how it serves to construct social reality and legitimize only certain lifestyles. We use critical discourse analysis to research the presence of heteronormative discourses within the education for social work. We aim to demonstrate how social work plays part in exclusion by accepting such norms. We thus offer alternatives to social work practices, which are anti-discriminatory and critical of the existing system.

Keywords: gender, sexual orientation, patriarchy, family, critical discourse analysis, queer.

Katja Sešek is a student at a Master's degree program Social Inclusion and Justice in the Areas of Disability, Ethnicity and Gender at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. She exercises her main study and activist interests in the fields of genders and sexualities basing them on queer and feminist perspectives, all of which she incorporates in her experience-based lectures and research. Contact: katja.sesek91@gmail.com.

Maja Ivačič is a student at a Master's degree program Social Inclusion and Justice in the Areas of Disability, Ethnicity and Gender at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. Her academic interests include migration, borders, queer commentaries and gender studies. She is an activist in a queer-feminist and anti-racist movement dedicated to fighting borders. Contact: ivacic.maja@gmail.com.

Uvod

V prispevku predstavljava del kvalitativne raziskave, analize pedagoškega diskurza na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani.

Raziskavo sva opravljali iz perspektive študentk, ki svoje spolne usmerjenosti ne definirava kot heteroseksualne. Z raziskovanjem nisva vstopali v nama nepoznano okolje in se nisva želeli pretvarjati, da sva nepristranski. Veliko najin角度nih in političnih praks, delovanj in identitet ne sodi v hetero matrico, morda nama je prav ta pozicija omogočila bolj kritičen pogled na študijski proces. Med študijem sva velikokrat zaznali diskurze, ki so se nama zdeli heteronormativni, kot študentki socialnega dela sva bili večkrat potisnjeni v heteronormativno predpostavlanje. Zato

sva se odločili, da opraviva bolj poglobljeno analizo diskurza na fakulteti in raziščeva pojavnost heteronormativnih diskurzov.

[N]i dobre sociologije brez sposobnosti prevajanja svoje vednosti v konkretno družbeno realnost; tako tudi socialno delo ne more biti zgolj operativno aplikativno početje brez lastne teoretske refleksije, sicer ne bi bilo veda, disciplina, temveč strokovno tehnično podjetje. (Renner 1988: 213)

Heteronormativnost je na eni strani vseobsegajoč pojem, ki se včasih kaže kot abstrakten, »lebdeč«, težko oprijemljiv, kot teoretski koncept, s katerim operiramo; na drugi strani pa je v praksi nasilen in omejujoč, s svojo vsenavzočnostjo aktivno vpliva na življenje posameznic_kov². Eden izmed posrednih namenov najine raziskave in tega članka je prevod teoretskega koncepta heteronormativnosti na konkretne, praktične, »aktivne« posege teh norm v življenje posameznic_kov, s katerimi se srečuje socialno delo tako v izobraževanju kot v praksi. Za teoretsko refleksijo o socialnem delu se nama zdi pomembna, včasih celo nujna vpeljava socioloških konceptov. Pri raziskavi in analizi pedagoških diskurzov s poudarkom na heteronormativnosti se nama je zdelo ključno teoretsko ozadje queer in transfeminističnih teorij.

Izraz heteronormativnost se je oblikoval znotraj queer teorij¹, Michael Warner ga je prvič uporabil v knjigi *Fear of a queer planet* (1993). Za razliko od podobnih izrazov, ki so se uporabljali že prej – kot so prisilna heteroseksualnost (*compulsory heterosexuality*), heteroseksizem, hetero patriarhat – izraz heteronormativnost obrača fokus na nasilje norme, »normalnosti« (Castro Varela *et al.* 2011).. Heteronormativnost razumeva kot enega izmed hegemonskih diskurzov v zahodnem svetu, kot epistemološko izhodišče, ki predvideva, da obstajajo temeljne razlike med moškimi in ženskami. Kot opisuje Randi Gressgård (2011), matrica heteronormativnosti obsega predpostavke o načinu življenja; ni zgolj predpostavljanje, da smo vse_i heteroseksualno usmerjene_i. Deluje tudi prek vzorcev patriarhata, ki se utrjujejo s kapitalizmom; oba družbena sistema za svoje delovanje potrebujeata telesa, ki jih heteronormativnost ospoli že ob rojstvu ali pa še pred njim, ustvarja le dva ločena spola, ki sta prikazana kot nasprotna, komplementarna. Hkrati normalizira osebe, katerih spolna identiteta in spolni izraz sovpadata s spolom, pripisanim ob rojstvu; to poimenujemo z izrazom cisnormativnost.³

Jezik ni nikoli odsev realnosti, ampak pripomore k njenemu konstruiranju. Realnost in fizični objekti šele prek jezika dobijo pomen (Jorgensen, Phillips 2002). Freedman in Combs (1996) z opisom temeljnih predpostavk socialnega konstrukcionizma prikažeta, da ne obstajajo bistvene resnice, vendar so resničnosti organizirane in se ohranjajo z naracijami, so družbeno konstruirane s pomočjo jezika, kjer jezik ni orodje za opisovanje resničnosti, ampak je resničnost.

Jezik ne konstruira le sveta in resničnosti okoli nas, ampak konstruira tudi nas same, naše razumevanje sebe. »Oseba ne more obstajati pred jezikom, saj jo ustvari prav jezik« (Burr 2001:

¹ V prispevku uporablja izraz queer teorije (v množini), saj je ta izraz bolj prepoznaven, vendar hočeva poudariti, da te teorije nikakor nimajo točno določenega, zamejenega polja. Namesto izraza queer teorije nekatere_i avtorice_ji (gl. npr. Berlant, Warner 1995) predlagajo izraz queer komentariji, ker želijo prikazati, da queer predvsem prek kritik ustvarja nove perspektive.

² Družbeno se ustvarja v jeziku in ker konstruira tudi nas, ga je pomembno začeti spreminjati na način, da bo opisoval našo realnost, ki skuša stopati iz patriarhalnih vzorcev. Uporablja spolno ne-izključujoč način pisanja, ki razbija binarnost spolov in se tudi že uporablja v nekaterih aktivističnih in queer krogih, tako v tujini kot tudi v Sloveniji. Poševnica (/) utrjuje idejo o ločenosti spolov, o dveh nasprotujočih si polih; podčrtaj (_) pa odpre prostor celemu spektru različnih spolov. Na prvo mesto postavlja žensko slovnično obliko, z namenom spodbuditi ozaveščenje in kritičen pogled na družbeno uveljavljeno uporabo moške slovnične oblike kot nevtralne, v kateri je ženski spol posledično ne-nevtralen, označen, tisti, ki pride za moškim. Ker zavračava mizoginijo, binarnost spolov in nasilje, ki ga prinašata, vidiva nujnost v uporabi zgoraj obrazložene oblike kot enega izmed korakov pri razbijanju heteronormativnosti.

³ Latinska predpona »cis« pomeni »na isti strani«. Sama besedna zveza »cispolnost« se je razvila kot sopotnica besedni zvezi »transspolnost« z namenom razbijanja odklonskosti. Primer: ženska in transženska, tu je beseda ženska dojeta kot normalnost, norma, transženska pa kot odklon od te norme. Pri uporabi predpone »cis« opozorimo, da »[n]e obstaja nek original, ali nek primarni spol, ki ga drag imitira, vendar je spol neke vrste imitacija, ki nima originala« (Butler 2004 b: 127, najin prevod).

33). To pomeni, da naši koncepti razumevanja sebe in sveta niso inherentno naši, ampak družbeno določeni. Prek jezika in diskurzov, ki nas konstruirajo, prevzamemo družbene norme. S tem, ko »drugi«⁴ naše telo ob rojstvu prek fizičnosti opiše kot določen spol, to telo dobi družben pomen. Prek »drugega« smo naučene_i, katerega spola smo in kako naj bi se ta spol vedel.

Diskurz razumeva v pomenu celote jezika, njegovih simbolov in pomenov; kot družbeno prakso, ki ni zgolj ustvarjena na podlagi pomena, temveč pomen tudi ustvarja.

[D]iskurz [...] konstituira situacije, objekte védenja ter družbene identitete in odnose med ljudmi in skupinami. Konstitutiven je tako v smislu, da omogoča ohranjati in reproducirati družbeni status quo, kot v smislu, da prispeva k njegovemu preoblikovanju. (Fairclough, Wodak 1997)

Fakulteta za socialno delo z izobraževanjem in raziskovanjem soustvarja stroko in prakso socialnega dela, zato se nama je zdelo pomembno raziskati in prikazati, kateri diskurzi prevladujejo na fakulteti in katere norme reproducirajo oziroma prevprašujejo. Študentke_i nismo zgolj objekti, ki se jih poučuje, ampak smo subjekti in s tem imamo tudi potencialno moč, da spreminjamo diskurze na fakulteti; če bi pristale_i na to, da so pedagoške_i delavke_ci edine_i, ki diskurz ustvarjajo, bi študentkam_om odvzele_i to subjektivnost. Pa vendar je fakulteta prostor, kjer še vedno veljajo hierarhije in razmerja moči, zato se prevladujoči diskurz na fakulteti kreira prek pedagoških delavk_cev. V prispevku predstavlja analizo tega diskurza.

Metodologija

Diskurz na Fakulteti za socialno delo (FSD) sva raziskovali v dveh populacijah. Za zbiranje empiričnih podatkov sva uporabili delno standardiziran neposreden intervju z odprtimi vprašanji in fokusno skupino. Intervjuvali sva pedagoške delavke_ce, fokusno skupino pa izvedli s študentkami_i FSD. V prvi populaciji je bilo 27 pedagoških delavk_cev in 16 zunanjih pedagoških sodelavk_cev FSD v študijskem letu 2014/2015. Najin vzorec sestavlja 17 oseb, ki so se odzvale vabilu na intervju. Drugo populacijo sestavljajo študentke_i, ki so bile_i v študijskem letu 2014/2015 vpisane_i v dodatno leto študija, in osebe, ki so v študijskem letu 2012/2013 ali v študijskem letu 2013/2014 končale univerzitetni študijski program prve stopnje socialno delo na FSD. Na povabilo za sodelovanje v fokusni skupini se je odzvalo 11 študentk_ov; to je vzorec druge populacije. Zaradi velikega števila udeleženk_cev sva oblikovali dve skupini.

Podatke sva na podlagi intervjujev zbirali v obdobju od novembra 2014 do februarja 2015. Posnete intervjuje sva zapisali in transkripte intervjujev obdelali z metodo kritične analize diskurza (KDA), kakršno je utemeljil Norman Fairclough in ki ima »jasne politične cilje, saj je diskurz skozi teoretsko prizmo KDA razumljen kot osnovno sredstvo, s katerim so ljudje konstruirani kot individuumi in družbeni subjekti« (Kuhar 2003: 17).

S kritično analizo diskurza nisva iskali pomena izjav, torej tega, kaj naj bi si ljudje mislili, ko nekaj rečejo, nisva se osredotočali zgolj na posamezne besede, ampak sva izjave interpretirali v širšem kontekstu; torej, katere besede so uporabljene v kakšnem sosledju in kako je ubesedeno razmišljanje o določeni temi.

Kritična diskurzivna analiza jezik obravnava kot »družbeno prakso« in daje ključen pomen kontekstu, v katerem nastaja določena jezikovna raba, pri čemer jo še zlasti zanima odnos med jezikom in močjo. (Fairclough, Wodak 1997)

Razumevanje sveta, ki je konstruirano v jeziku, je pogosto naturalizirano in zato tega razumevanja ne zaznamo kot naše razlage sveta, ampak se nam kaže kot resnica o svetu. S kritično analizo diskurza sva želeli osvetliti te naturalizirane razlage in s tem omogočiti spremembe, kot namen kritične analize diskurza opisujeta tudi Marianne Jorgensen in Louise Phillips (2002: 75):

⁴ »Drugi« je v tem primeru lahko edninski ali množinski. Tudi če je edninski ali pa mogoče celo radikalno osebno, so norme, ki jih pridobimo prek »njega«, »njih« do določene mere neosebne in indiferentne. Norme nikoli ne morejo biti subjektive, saj jih ni izdelal sam, temveč jih določa njegov jezik, torej družbeno (Butler 2011).

Kritična analiza diskurza ni politično nevtralna [...], ampak je kot kritičen pristop politično zavezana k družbenim spremembam. Pristopi h kritični analizi diskurza se v imenu emancipacije postavijo na stran zatiranih družbenih skupin.

Najin namen je bil s kritično analizo diskurza »razkriti vlogo diskurzivnih praks pri ohranjanju neenakih razmerji moči s ciljem prispevati k boju za radikalne družbene spremembe« (*ibid.*).

V drugi fazi sva pridobili podatke v fokusnih skupinah. Izvedli sva ju 14. in 16. januarja 2015. Prva je trajala eno, druga pa dve uri. Namen pridobivanja podatkov tudi v fokusnih skupinah s študentkami_i dodatnega leta ter z diplomantkami_i je dobiti vpogled v to, kako diskurz pedagoških delavk_cev sliši in interpretira ciljna populacija. Na podlagi izsledkov iz intervjujev sva oblikovali vodila za fokusni skupini. Tudi tu sva se osredotočili na tematike, ki sva jih uporabili za intervju.

V procesu pisanja sva večkrat tudi sami pri sebi prepoznali, koliko piševa in analizirava tekste iz lastnih privilegiranih pozicij. Pri analizi nisva upoštevali, kako se rasizem, nacionalizem, ableizem in ostali zatiralski mehanizmi prepletajo s heteronormativnostjo (to ustvarja različne ravni izključevanja). Z upoštevanjem tega bi najina analiza pokazala večjo globino heteronormativnosti in njene razsežnosti. To definitivno ni opravičilo, je pa zavedanje pomanjkljivosti raziskave in vodilo za najino nadaljnje pisanje in raziskovanje.

Pojavnost heteronormativnosti sva opazovali na podlagi tematik, ki sva jih prepoznali kot tiste, s katerimi lahko ugotovimo, ali je diskurz heteronormativen. Te tematike sva izbrali na podlagi najinega dojetanja heteronormativnosti. Zaradi vpetosti v diskurze gotovo obstajajo polja, katerih nisva prevpraševali. Tematike sva potem združili v več sklopov:

- Diskurz o spolu. Heteronormativen diskurz o spolih temelji na predpostavki, da obstajata izključno dva, nasprotna spola, ki izhajata iz biološke determinante. Zato govori o »ženskih« in »moških« spolnih vlogah in favorizira performativnost »moške« spolne vloge.

Prek vodil za vprašanja sva opazovali, kako najine intervjuvanke_ci na Fakulteti za socialno delo govorijo o spolih: *ali menite, da je SD feminiziran poklic? Zakaj? Kaj po vašem mnenju študentke_je razumejo pod terminom spolne vloge? Kako mislite, da mi kot družba prepoznamo spole oseb? Kako, če sploh, opredeljujete svoj spol? Na podlagi česa? Vaše mnenje o osebnih zanimkih.*

- Diskurz o spolnih usmerjenostih. Heteronormativen je takrat, ko predvideva, da nujno čutimo privlačnost samo do »nasprotnega spola«, in tudi takrat, ko predvideva, da ima vsako razmerje razmejeni, nasprotni spolni vlogi, ki ustrezata hetero matrici, ter ko vse spolne usmerjenosti, ki niso heteroseksualne, predstavi kot deviacije od norme.

Preko vodil za vprašanja sva opazovali na kakšen način najine intervjuvanke_ci na Fakulteti za socialno delo govorijo o spolnih usmerjenostih: *kakšno je po vašem mnenju stališče študentk_ov do spolnih usmerjenosti? Kakšno je stališče stroke socialnega dela do spolnih usmerjenosti? Če bi vprašali študentke_e, kakšna je spolna usmerjenost socialnega dela, kakšen odgovor, mislite, da bi dobili? Kako po vašem mnenju na fakulteti govorimo o spolnih usmerjenostih? Kako vi, če sploh, definirate svojo spolno usmerjenost?*

- Diskurz o partnerstvih in družinah. Heteronormativno matrico prepoznamo, ko se predpostavlja, da si vse_i želimo živeti v monogamnih zvezah. Te zveze se tako postavlja kot normo, vse ostale oblike pa kot deviacijo. Kot norma je še vedno videna nuklearna družina, ki jo sestavljajo starša »nasprotnih spolov« in vsaj en otrok. Vse druge oblike skupnosti pa so videne kot transgresija norme. Že samo predpostavlanje želje po oblikovanju takšne skupnosti, ki bo dobila družbeno priznanje družine, je heteronormativno.

Prek vodil za vprašanja sva opazovali, kako najine intervjuvanke_ci na Fakulteti za socialno delo govorijo o partnerstvih in družinah: *kakšno predstavo o družinah imajo po vašem mnenju študentke_i ob koncu studija? Ali lahko malo več poveste o mavričnih družinah? Govorili smo tudi o mavričnih družinah, kako mislite, da študentke_i razumejo ta pojem? Kakšna oblika partnerstva je norma v socialnem delu?*

- Diskurz o socialnih bojih. Precejšen del diskurza identitetnih politik LG(btiq?) organizacij v Sloveniji je heteronormativen, saj je veliko boja usmerjenega predvsem v pridobivanje pravic, ki temeljijo na vključevanju v heteronormativno matrico.

Preko vodila za vprašanja sva opazovali, kako najine intervjuvanke_ci na Fakulteti za socialno delo govorijo o socialnih bojih: *kaj menite o LGBT gibanjih v Sloveniji?*

Zaradi prostorske omejitve predstavlja le nekaj večjih tematskih sklopov.

Spol

Telo je ospoljeno in interpretirano na podlagi družbenih simbolov, zato je, ko govorimo o spolu, nemogoče razločiti, kaj naj bi bilo »materialno resnično« in kaj »družbeno resnično« (Butler 2004 a). Naučene_i smo, katerim telesnim značilnostim se pripisuje »ženskost« in katerim »moškost«. Telo brez pripisanega družbenega pomena samo po sebi nima spola (kakor razlagajo queer teoretičarke_ji). Nasilje norme dveh »bioloških« spolov vidimo v prirejanju telesnih značilnosti (interseksualnih) oseb, ki jim ne moremo pripisati natančno določenega družbenega pomena. Otrokom, katerih telesa ne morejo biti ospoljena v eno izmed kategorij, se normirana morfologija spola dobesedno vreže v telo (*op. cit.* Butler). Otrokom, ki se rodijo s telesi, ki ne ustrezajo normi enega ali drugega »biološkega« spola, medicina v veliki večini predpiše kirurški razrez telesa, da bi telo ustrezalo normi.

Izjave, ki jih prikazujeva v nadaljevanju, so del zbranega empiričnega gradiva, in jih uporabljava kot prikaz prevladujočih diskurzov na Fakulteti za socialno delo, ki so, kot kaže najina analiza, predvsem heteronormativni.

V intervjujih so se pri govoru o spolih pogosto pojavljale izjave, ki predpostavljajo, da obstajata le dva, ločena spola, ki izhajata iz »naravnih preddispozicij«.

Ja, po spolu mislim, da vaju res ni treba spraševati. (Oseba A)

Izjava predpostavlja, da je spol prepoznaven že na prvi pogled; najina spolna identiteta pri tem ni imela nobene vloge, ampak je bila zreducirana na sogovorničino_kovo predpostavko o spolih. *Moški* in *ženska* v družbi obstajata, vendar obstajata samo tam in sta konstituirana na podlagi družbenih sistemov (patriarhat, kapitalizem itn.), ne pa na podlagi bioloških resnic, saj tudi te, na katerih naj bi družbena konstrukta temeljila, ustvarja družba (Butler 2001, 2004 a, b).

[S]em spolno usmerjen do nasprotnega spola. (Oseba B)

Z uporabo besedne zveze »nasprotni spol« predpostavljamo obstoj zgolj dveh opozicionarnih spolov; če predvidevamo nasprotje, s tem označimo tudi lastnosti teh dveh spolov. *Ženska* je tako nasprotje *moškega*.

V fokusni skupini so študentke_i na vprašanje »O katerih spolih so pedagoške delavke govorile na fakulteti?« odgovorile_i:

Moški, ženski in tisti v Indiji. Nekaj takega je bilo. (Študent_ka A)

Berdače ali kaj so že bile, a to so tudi tretji spol? A te smo tudi omenjali? Ne vem že, kaj so. To so te ženske, ki so ženske, samo prevzamejo moško vlogo. In se popolnoma spremenijo. V vseh pogledih razen v biološkem spolu. (Študent_ka B)

Pa še tu se mi zdi, da ni nek tretji spol, samo da je iz moškega v žensko ali pa iz ženske v moškega. Tako da ni bilo neke, kot da je samo to dvojje in potem ali je eno, ali je drugo, ali malo zamenjaš. V temu smislu. (Študent_ka C)

V diskurzu, kjer obstajata dva nasprotna spola, so obema določene specifične lastnosti. *Ženska*, *ženskost* je v patriarhatu z različnimi mehanizmi zgodovinsko podrejena.

In da bi varovala to svoje žensko življenje, moram povedati še, kaj vse notri spada, in te stalne skrbi za druge ... To smo mi prinesli, to tudi nevroznost potrjuje, ta ženska naravnost v skrb za druge. Ta drugačen pogled na to, saj vidite, da vsaj ideja vojn, tudi to, kar se zdaj dogaja v Ukrajini, mislim, to je absolutno izven vsakega človeškega ženskega principa. Nobena ženska, ki misli človeško, ne samo, da tega ne bi naredila, ampak tudi, ko misli o odnosih, o čustvih, o ljudeh, o življenju, s strahospoštovanjem in veseljem, to je bil moj ženski svet, ne bi šla v to. (Oseba C)

Poudarjanje »ženskega principa« ne ostaja zgolj pri biološkem determinizmu, temveč predstavlja ženske kot skupino s skupnimi značilnostmi; ženske opisuje kot nežne, materinske, uslužne, skrbstvene in podredljive, če pa temu ne ustrezajo ali se temu uprejo, niso »dovolj« ženske. Skrbstvena vloga se v takšnem diskurzu naturalizira, skrbstveno delo pa postane delo iz ljubezni. »Moški princip« se potemtakem prikazuje kot nasprotno, dominantno, moški je močen, pogumen in avtoritativen; je tisti, ki mora delati delo, ki proizvaja kapital (Federici 2012). Tak diskurz utrjuje hierarhizacijo družbene moči spolov, unificira izkušnje spolov in spolne vloge prikazuje kot samoumevne, neproblematične; ženske ne more misliti drugače kot patriarhalno in heteroseksualno.

[L]očene ženske, ki ostanejo same z enim ali z dvema, tremi otroki in ki potem najdejo razumevanje samo pri drugih ločenih ženskah. In to nastanejo zelo zanimive, bi rekel, medsebojne povezave, kakor ena solidarnost, ki je, se mi zdi, silno pomembna. Brez teh povezav in brez tega, da se potem recimo tri ženske tako med seboj podpirajo, velikokrat so tu tri ženske, ne dve. Kakor da zdaj ta trikotnik štiti potem vsako od njih, da ne bi njihovo druženje preraslo v neko nežno vez med dvema. Ampak da njihovo druženje služi pač temu, podpora našim materinskim vlogam in tudi podpora temu, če imam prijatelja, potem lahko peljem moja dva otroka k prijateljici, tam prespita in jaz imam potem tako, eno možnost, tudi za erotično življenje. Drugače so pa ženske, ki ostanejo same, to je, se mi zdi, najstrašnejši problem družbe. Ampak o tem problemu se na tej šoli skoraj nič ne govori. (Oseba A)

V izjavi so ženske primarno portretirane kot mame, njihovo erotično življenje je mišljeno le z moškimi, še več, zaradi nevarnosti »homoerotične nežnosti«, se morajo združevati v trojke. Predvsem zato, da si lahko poiščejo partnerja in ne ostanejo same – to sogovornik prikaže kot največji problem družbe.

Poleg patriarhalnega portretiranja žensk je problematična tudi arhaična uporaba priimka v obliki svojilnega pridevnika.

In na primer, zadnjič mi je bilo tako zelo fajn poslušat Barbaro Novakovo. (Oseba Č)

S takšno uporabo, ki je sicer slovnično pravilna, vendar nepotrebna, se žensko postavi v položaj lastnine; v tem primeru naj bi obstajal nek Novak, kateremu Barbara pripada, je torej Novakova.

Tisto, kar je izključeno iz jezika, vzdržuje oblast; moška oblast izvira tudi iz jezika, iz njegovega izključevanja vseh ostalih spolov. Izključenost iz jezika (torej tudi družbenega) je treba gledati iz zgodovinske perspektive patriarhalnega razvoja jezika in slovnice (Šribar 2013 b). Razlog za uporabo ženske slovnične oblike, kadar naslavljamo skupino, ne sme biti večje število udeleženk ženskega spola, temveč naša politična odločitev, katere namen je prikazati androcentričnost jezika, ki moško slovnično obliko predstavlja kot nevtralno. S tem posredno izpostavljamo in problematiziramo tudi patriarhalnost družbe.

Zavedanje lastnega razumevanja spola, razmerij moči in družbenega konteksta je ključno zato, da lahko izobražujemo za spolno specifično in kompetentno socialno delo. Feministične in queer teorije ter študije transspolnosti omogočajo razumevanje konstrukcije spolov. Niso zgolj študije o »redkih, označenih« osebah, za katere se magično verjame, da so njihove spolne navigacije ločene od kulturnih praks, ki ustvarjajo spol za vse ostale«, ampak »vsem omogočajo vpogled v to, kako vse_i izvajamo spol« (Enke 2012: 2). Študije transspolnosti temeljijo na tem, da ni naravnega procesa, s katerim katerakoli oseba postane ženska, in na tem, da je spol vsake osebe ustvarjen: tako družbeni kot tudi biološki spol sta ustvarjena s kompleksnimi socialnimi in tehničnimi manipulacijami, ki naturalizirajo ene, drugim pa to oporekajo (*op. cit.*).

Drugost

V diskurzu se *drugost* večinoma ustvarja z govorom o »normalnosti« in »drugačnosti«.

Ko pride do neke težave v istospolni skupnosti, je težje reševati po pravnih poteh, ker niso urejene tako, kot za to običajno družino. (Oseba B)

Da bi pa kakšna študentka meni kdaj povedala, »jaz čutim pri sebi drugačno spolno usmerjenosti«, to se mi še ni zgodilo. (Oseba A)

Iz tega, ko so ljudje drugačne spolne usmeritve. (Oseba D)

Ali tudi, če sta obe fizično ženski ali kako? Ali ne? Ali zdaj klasično gledamo moški ali ženska? (Oseba E)

Uporaba besed »običajno«, »drugačno« in »klasično« prikaže, kje je določena meja med »nami« in »drugimi«, med normo in deviacijo. V izjavah sva videli, da so takšne meje določile_i tudi sogovornice_ki.

Biološko pa tu ni nobenega problema. Drugo je seveda potem, da začnejo potem pa tudi organsko stvari drugače *špilat*. So pogruntali, da imamo tudi možgane različne in da en od koncev transseksualnosti je to, da imaš spodnji del telesa sicer enega spola, možgansko si pa drugega spola. Na primer, to so v medicini že ugotavljali. Marsikaj je na tem svetu. To je tisto, kjer tudi najbolj tradicionalni zdravniki zagovarjajo operacijo za menjavo spola. Če je to res, dejansko, potem človek z možgani enega spola grozno trpi v telesu drugega spola in so to zdravljenja ali pa izboljšanje kakovosti življenja. (Oseba F)

Diskurz te izjave kot deviacijo, kot nekaj patološkega opisuje osebe, katerih telo se ne sklada z njihovo spolno identiteto. Mencin Čeplak (2009: 121) opozarja na

nevarnost medikalizacije in psihologizacije, ki zameglita družbene oziroma politične izvore in funkcije sovražnosti in s tem podpirata hierarhična razmerja med »naravnim«/»moralnim«/»normalnim« ter »nenaravnim«/»nemoralnim«/»nenormalnim«.

Trans osebe so razumljene kot zgolj posameznice_ki, ki si želijo ali potrebujejo operativni poseg za »izboljšanje kakovosti življenja«. Sama trans identiteta ne pomeni nujno, da osebi njeno telo ne ustreza ali da čuti potrebo po operativni potrditvi/prilagoditvi⁵. Tak diskurz predvideva, da je »kakovost življenja« mogoča šele takrat, ko naj bi telo ustrezalo normi določenega spola v binarni matrici, in hkrati zanemarja, da vse spolno nenormativne osebe niso in/ali ne bodo imele operativnega posega⁶.

Tu nam tudi trans pisateljce in aktivistke_i ponujajo nove načine razumevanja. Govoriti o spolih mora pomeniti tudi govoriti z besedami trans ljudi. Upoštevati moramo izkušnje trans ljudi, ki postavljajo izzive spolnemu redu, katerega odsevajo tudi družbene in državne institucije (med katere sodi tudi fakulteta).

Prideš pred neko dejstvo, pred neko vprašanje, po drugi strani pa si lahko hitro stereotipen, če misliš, da osebe, ki so istospolno usmerjene, da je potem zdaj tam, ne vem, tipično moški, ženska, a res? Ne vem. Lahko pa, da se obe počutita kot ženski, sam pač imata druga ... ne vem, to še sama ne vem. (Oseba E)

Spolni red je možno problematizirati, vendar sva prepoznali, da je v diskurzih nekonformen spolni izraz največkrat patologiziran. Patologija se potem utrjuje še s povezovanjem z nenormativno spolno usmerjenostjo.

Na Fakulteti za socialno delo se pri izobraževanju za socialno delo na mikro ravni pogosto osredotočamo na marginalizirano populacijo in razmišljamo o njeni »integraciji« v družbo, s tem pa predpostavimo, da obstaja nekakšna homogena družba, v katero naj bi se posameznice_ki integrirale_i. Koncept integracije torej predvideva, da je posameznica_ik deviantna_en in si prizadeva za to, da se prilagodi zahtevam družbe, ki je le na videz homogena, dejansko pa je sestavljena iz mnogoterih realnosti, od katerih nobena ne ustreza idealu. Pri delu s posameznicami_ki je pomembno, da se vsaki_emu približamo, tako kot nas uči postmoderna paradigma; vsak_a ima specifične izkušnje in je vsekakor ekspert_inja za lastno življenje. Problem pa se pojavi, ko

⁵ Uporaba terminov, kot so »sprememba« ali »menjava« spola, ko govorimo operativnih posegih, je problematična, saj »trans osebe ne doživljajo spremembe spola, temveč potrditev in/ali prilagoditev« (Koletnik 2014).

⁶ Nekatere nimajo dostopa do zdravstvenih storitev, nekatere si ne želijo operativnega posega.

posameznico_ka vidimo kot tako_ega, izvzeto_ega iz družbenega okvirja. Raziskovanje, kako ljudje *postanejo* označeni kot deviantni, z namenom osvetlitve, kako je »normalno« konstruirano, nam omogoča vpogled v širši svet moči, pomenov in družbene organiziranosti (Epstein 1996). Osredotočenost na posameznico_ka in neupoštevanje sistemske pozicioniranosti, lastnih privilegijev in razmerij moči sistemsko diskriminacijo individualizira ali pa jo zanemari. Da se to ne bi zgodilo, Jelka Zorn (2008: 127) poudari, da je treba vedno znova definirati

[k]aj je pravičnost, kaj je perspektiva uporabnikov, [...] kajti socialno delo ne deluje na nevtralnem terenu, nekakšnem praznem prostoru; v tem poklicu ni mogoče prezreti širšega konteksta družbenih struktur in odnosov.

V fokusni skupini je en_a izmed študentk_ov opozorila na poudarke na predavanjih in vajah.

Po navadi, kadar smo se pogovarjali ali kadar smo delali kakršnekoli vaje, ki so se ukvarjale s partnerstvi ali z družino, so bila vedno strejt. [...] In tudi ženske so bile dostikrat predstavljene kot žrtve, vsaj jaz sem to tako zaznala, tudi če ni bilo namerno. Po navadi je bilo – moški je alkoholik in ženska ne zmore sama, ali pa mati samohranilka, ki ne zmore sama. Vem, da ni bilo mišljeno tako, ampak mene je to ful motilo, da nismo govoril o ženskah na drugačen način, o ženskah, ki zmorejo. (Študentka Č)

Namesto pogovora o »deviacijah« bi bilo bolje sprožiti debato o normah samih, ki ustvarjajo »normalnost« in »deviacijo«, saj s tem ozavestimo, *zakaj* so določene osebe diskriminirane. Ni dovolj, da smo zgolj poučene_i o tistih, ki norme kršijo. Če si želimo sprememb v družbi, moramo raziskati predvsem, *kako* norme, moč in vpliv delujejo (Ahlsdotter *et al.* 2009).

Pri predmetih, pri katerih se pogovarjamo zgolj o določeni marginalizirani skupini, se nam riše slika pripadnic_kov teh skupin kot ubogih, potrebnih podpore in pomoči, kot tistih, ki trpijo v konstantnem boju z vsakdanjim življenjem. Ne pustimo pa si prostora, da bi videle_i vse subverzivne bitke, ki jih te osebe bijejo na vsakodnevni ravni, ne vidimo, kako njihov/naš obstoj spreminja hegemonске diskurze in kako je že to lahko njihov/naš vir moči.

Asimilacijske politike

so mi v bistvu [LGBT gibanja] po eni strani dobrodošla, ker nas pač opozarjajo na te stvari. Všeč mi je, da je tisto, kar jaz zasledim, mirno oziroma da ne gre v neke ekscese, v uničevanje tuje lastnine, na primer. Po eni strani mi je škoda, da so potrebna, se pa strinjam, da so potrebna. Ne bi imela nič proti, tudi če bi jih bilo več. Jih pa v bistvu ne poznam kaj zelo dosti, tudi nikoli se še nisem udeležila, pa ne zdaj zato, ker bi bila kaj proti, ampak pač očitno nisem bila dosti angažirana ali pa imela časa ali karkoli. Ampak drugače mi je čisto fajn. (Oseba H)

Pozicija privilegirane skupine se kaže tudi z vrednotenjem družbenih gibanj in poudarjanjem, da je gibanje všečno takrat, kadar ne moti njihovega idiličnega vsakdana. Tak diskurz asimilacije nenormativnim skupinam dovoljuje le določene oblike boja.

Mediji predstavijo slike, ko nekdo pleše na tovarnjaku gor zraven zvočnika, ko se dva geja zalizujeta, skratka, te ekstreme pokaže. Kar je daleč od vprašanj, s katerimi se ukvarja parada ali pa ki bi jih želela rešit. [...] S tem da te parade so se ponekod zelo izrodile, so prerasle v tako, mogoče bi rekel v parado ... orgija. Seksa se po parkih, uletavajo ljudje, ki to izkoristijo za nek žur pa tako, za neke ... (Oseba B)

Diskurz, ki ples na zvočniku in poljubljanje dveh gejev prikaže kot ekstrema, implicira, da tako vednje v družbi ni sprejemljivo. Ples in poljubljanje nista videna kot upor in problematiziranje heteronormativnega prostora, temveč kot izroditev parade ponosa. Parada tako ne sme biti kritika heteronormativnosti, ampak mora izražati željo po vključitvi, asimilaciji, zato da ohranja heteronormativni *status quo*. Tak diskurz je problematičen iz dveh vidikov; opisuje nesprejemljivo in hkrati sprejemljivo vedenje v družbi ter razvrednoti vse oblike boja, ki ne temeljijo na asimilaciji v hetero norme.

Besede Patricia Califia-Ricea (2007: 95) v čudovito jeznem jeziku besnega queera prikazujejo, kako boji, ki temeljijo na asimilacijskih politikah, ohranjajo mejo »normalnosti« in »spodobnosti«:

Problem je, da čeprav so dekriminalizirali sodomijo v Kanadi in odobrili monogamne gejevske poroke v Ontariu, kanadski cariniki še vedno plenijo knjige, ki upodabljajo analni seks ali podobe vklepanja, *fistanja* ali drugačnih seksualnih zabav med dvema moškima ali dvema ženskama. Pornografije, ki upodablja telesa in želje ljudi, kot sem jaz, skorajda ni, tako da zaplembe niti niso potrebne, da bi moje življenje ostalo nevidno. V istem času, ko vrhovni sodniki blagoslovljajo oralni in analni seks ter druge variacije družinskega *fuka* v pozah mrtve žuželke, je pravosodno ministrstvo sprožilo novo vojno proti »obscenosti«.

V izjavah oseb H in B prepoznavava, da sogovornici_ka, podpirata boje LG(btqi?)⁷, dokler ostajajo v mejah heteronormativnosti. Na vprašanje, kaj vidi kot prevpraševanje heteronormativnosti, naslednja_i sogovornica_k odgovori:

Preseganje tega heteronormativnega okvira bi pomenilo, da se ukvarjamo s temami, kot je vsakdanje življenje gejev in lezbijk, ki gredo onstran heteroseksizma. (Oseba G)

Tak diskurz ostaja znotraj heteronormativnosti, saj ostaja na predpostavkah, da obstajata le dva spola in da je možna privlačnost do zgolj enega od teh dveh. Čeprav bi, kot menita Renata Šribar in Valerija Vendramin (2011), prav raziskovanje nenormativnih spolnih praks lahko bila točka razbijanja in subverzije hierarhičnosti spolnih vlog, ki so kreirane znotraj binarnega sistema in razmerij moči. Kot meni Metka Mencin Čeplak (2009: 130), queer teorije opozarjajo, da omejevanje

na širjenje definicije normalnosti na geje in lezbijke [ni zadostno]: temeljno vprašanje je, kako subvertirati vrednotenje subjektivnih pozicij in pripisovanje ne/normalnosti, kako subvertirati idejo o stabilnih (spolnih in seksualnih) identitetah.

Privolitev v dihotomijo hetero/homo ustvarja idejo o dveh spolnih usmerjenostih in ju opiše kot fiksni, nezmožni kakršnekoli fluidnosti, zanemari pa vse ostale, predvsem takšne, ki izstopajo iz binarnega sistema spolov.

Najine intervjuvanke_ci so spregovorile_i tudi o mavričnih družinah.

Na fakulteti, med profesorji, imamo mavrične družine. Ali sta šla [on] in [on] narazen, ne vem. Ampak onadva sta par, nimata otrok. Zdaj družina kot družina je pa [njena, ki ima otroka]. Je pa ta zaresna. (Oseba F)

Analiza govora zadnje izjave pokaže, da od »spolno usmerjenih ljudi« pri nas obstajajo samo lezbijke in geji, o katerih se govori zgolj znotraj monogamnih razmerij – vsi ti pari pa postanejo (mavrična) družina šele z otrokom. Takšen diskurz je močno prepleten z diskurzi »koncepta ljubezni«, »poroke« in »družine«, ki, kot meni Vivien Burr (2001), konstruirajo naše življenje in naša hotenja ter s tem maskirajo namene, ki spodbujajo neenake družbene ureditve. Koncept »romantične ljubezni« nam željo po poroki in ustvarjanju družine prikazuje kot našo lastno ter nam s tem zakriva vpogled v družbena razmerja moči, ki za svojo ohranitev te koncepte potrebujejo. Kapitalistična ekonomija nujno potrebuje družino, moškega kot delavca, ki mora biti nahranjen, oblečen in neobremenjen z drugimi družinskimi dolžnostmi, kot so skrb za otroka, gospodinjstvo, itn. Zato je pomembno, da ženska s svojo vlogo skrbi za moškega in opravlja brezplačno reprodukcijo delovne sile, saj bi drugače to bila naloga ekonomskega sistema države (gl. tudi Oakley 2000).

Poroka kot regulativen instrument istospolne pare vključi v prihodnost, ki jo »reklamira« država. Eden izmed glavnih »propagandnih panojev« države v zvezi s poroko je reprodukcija (kar služi nacionalistični ideologiji) (Clark 2011). Ko je poslanstvo reprodukcije izpolnjeno, otrok

⁷ Kratico LG(btqi?) (Lezbijke, Geji, biseksualne, trans, interseksualne in queer osebe?) zapiševa tako, ker hočeva poudariti, da v socialnih bojih na tem področju v Sloveniji dominirajo identitetne politike lezbijk in gejev. Sprašujeva se, koliko je ta boj tudi boj BTIQ?

odnos povzdigne na raven družine. Otrok postane obvezen del družine, za katero se zdi, da je ni mogoče misliti brez otroka, saj je »otrok predstavljen kot mesto prenašanja in reprodukcije kulture, pri tem pa ‚kultura‘ vsebuje implicitne norme rasne čistosti in dominacije« (Butler 2004 a: 110). Otrok v takšni ideologiji za zdrav razvoj potrebuje očeta in mamo v njihovih stereotipnih, »pravih«, heteronormativnih spolnih vlogah, namen katerih je ustvarjanje otroka kot »pravega« utelešenja kulture.

George L. Mosse (2005: 30) meni, da je nacionalizem za razvoj potreboval simbole, saj nacionalna zavest temelji na simbolih, s katerimi se ljudje lahko istovetijo: »Nacionalna zastava, nacionalna himna, nacionalni spomeniki prav tako kakor moški in ženski nacionalni stereotipi – vse to izvira iz 19. stoletja« (2005: 30). Družina je torej institut, ki poustvarja nacijo, in če ne ustreza temu idealu, je grožnja nacionalni identiteti in obstoječemu družbenemu redu.

»Družina« je pomembna in prodorna beseda v naši kulturi in vsebuje različne družbene, kulturne, ekonomske in simbolne pomen; vendar je tradicionalno razumljena kot temelj družbe. (Weeks et al. 2001: 19)

Pluralizacija koncepta družine sicer odpira prej strogo zaprto definicijo družine – občasno zelo neposrečeno, ko uvaja »nove« »alternativne«, »nekonvencionalne«, »istospolne« družine, ki so tako vedno označene kot deviacija od *prve, samoumevne* nuklearne družine (gl. npr. Švab 2010). Prav zaradi ideoloških pomenov, ki jih ima beseda družina (ker je koncept družine ustvarjen, da bi krepil nacijo), družina morda ni najboljši izraz za opisovanje skupnosti, v katerih ljudje živijo.

Iz analize govora ugotavlja, da so normativne prezentacije ves čas navzoče, o nenormativnih pa se molči. Heteroseksualnost, cispolnost in monogamnost so vedno predpostavljene. »Diskurz nosi odtis oblasti v neobstoječem izjavljanju, neizgovorljivem« (Šribar 2013 a: 56).

Spolna usmerjenost prostorov

Vedno je lahko boljše, ampak meni se zdi, da je veliko boljše, mislim, zgodi se oni napad na Mitjo [Blažiča] pa še kaj, ampak v Zagrebu, kolikor se pač pri enih straneh nekaj dogaja, po drugi strani je pa HDZ v Zagrebu oziroma na Hrvaškem totalno zastrupil sceno. V Beogradu si jaz ne bi upal iti z ekipo iz Legebitre po Beogradu. (Oseba I)

Namen homofobnega napada ni zgolj osebni, ampak je tudi kolektiven, saj celotni skupnosti sporoča, da ni zaželena. Takšna izjava napad izvzame iz družbenega okolja, ki je prepleten s heteronormativnostjo; norme v družbi ne vidi oziroma krepitev te normalizira. Tak napad se ne samo zgodi, mogoč je le v določenem družbenem ozračju, je mehanizem podrejanja in utrjevanja družbene dominacije ene skupine nad drugo; nesankcioniranje homofobnega napada dominantni skupini sporoča, da so taki napadi legitimni ali celo zaželeni. Napad na znano_ega LGBT aktivistko_a⁸ ni zgolj ulični pretep, temveč jasno označevanje prostora kot izključno heteroseksualnega.

Ljubljana je zato super kraj za bivat, tudi zaradi Legebitre in vsega tega, lahko hodiš po svetu pa rečeš: »Ponosen sem, da sem iz Ljubljane! Kaj vse imamo tukaj?!« (Oseba I)

V tej izjavi se pokaže nezavedanje heteronormativnosti prostorov in ulic v Ljubljani, ki niso varne za vse. Nevidna heteronormativnost ulic opozarja, izloči in postavi na ogled vse tiste, ki tej normi ne ustrezajo. Vsaka nenormativnost je zaznana v hipu, ko kdo stopi na ulico, in je videna, kot da kriči. Ker nenormativnost opozarja na normo in vsem postavlja ogledalo,

⁸ »Med literarnim večerom, ki je [...] potekal v Cafe Open, je skupina sedmih ali osmih v črno zamaskiranih fantov napadla lokal. Ko so pritekli izza vogala lokala, so napadli Mitja Blažiča, ki je takrat stal pred lokalom. Prišlo je do pretepa in Mitja je medtem padel na tla, vendar se je takoj pobral. Skupina je hkrati grozila z gorečimi baklami, ki so jih hoteli vreči v lokal. V lokal jim je uspelo vreči eno gorečo baklo, v steklo lokala so vrgli kamen, potem pa so zbežali s prizorišča. Mitja Blažič pravi, da so med napadom vpili ‚pedri!« (Narobe 2009)

spodbudi nasilje, katerega namen je ohranjanje *statusa quo*. Zaradi težnje po ohranjanju (hetero)normativnega prostora ulice niso varne. Takšna izjava pa zanika, iz zavednega briše obstoj uličnega (homofobnega) nasilja.

Kot na videz dobra praksa je bilo med intervjujem omenjeno odprtje »gay friendly« lokala.

Pomembno je tudi, da recimo, da MOL svoje prostore za lokal, ki je v bistvu kao gej friendly, v smislu, meni se to zdi tako zelo pomembna politična poteza. Zelo pohvalna. (Oseba J)

Takšno izjavo lahko zelo dobro umestimo v neoliberalno logiko, kjer svobodo najdemo predvsem na trgu. Lokal sicer na videz omogoča druženje v javnem prostoru, torej tudi vidnost v določenem varnem okolju; hkrati pa je njegovo bistvo dobiček, tako da imajo možnost sodelovati v javnem okolju samo tiste_i, ki pripadajo višjim ekonomskim slojem. Tudi Mestni občini Ljubljana (MOL) je v interesu, da prostore uporabljajo dobičkonosni lokali. Sočasno z odpiranjem takih lokalov želi mestna občina zapreti prostore, kjer se razvijajo oblike življenja zunaj heteronormativnosti in kapitalizma (npr: AKC Metelkova in Tovarna Rog). V izjavi se pokaže nerazumevanje, da MOL svojih prostorov ne namenja določeni skupnosti z namenom, da bi se ta okrepila, temveč zgolj upošteva interes kapitala; da torej MOL ne deluje antidiskriminatorsko. Takšni diskurzi med izobraževanjem za socialno delo ne omogočajo kritičnega razmišljanja in ne spodbujajo miselnega povezovanja med družbenimi (hetero) normami, javnimi/državnimi institucijami in kapitalom, ampak pozdravljajo *zlizanost* heteronormativnosti in kapitalizma.

Rosa Parks tudi ni vprašala, če lahko sedi v avtobusu na sedežu za belce. Lahko bi šla do tistega voznika in rekla: »Poglejte, imam tak pa tak problem. Lahko soustvariva rešitev?« Rosa Parks so aretirali in to je bila pika na i za mobilizacijo deprivilegirane skupnosti, da se upre. Dejanja nepokorščine izzovejo konflikt in ta konflikt nas prisili, da moramo problem videti še v drugačni luči. Če je administrativna logika prevladujoča, do tega, kaj je spol, sploh ne pridem. [Grafit] obravnavamo kot popackano steno, kot vprašanje lastnine, ne pa kot upor – torej kot politično dejanje. Spol pa ni le antropološka, ampak tudi politična kategorija. In tu mi manjka. (Oseba G)

Med enim izmed intervjujev je pogovor o spolu nanese tudi na pregon Vstajniških socialnih delavk⁹ (VSD). V izjavi lahko opazimo, da bi morali spol razumeti tudi kot politično kategorijo, in na to so želele opozoriti tudi VSD s svojo akcijo. Vendar pa pregon VSD prikazuje, da fakulteta deluje kot zgolj birokratsko telo, ki v kritiki, izraženi z grafitiranjem, ne prepozna poskusa politizacije, ampak zgolj vandalizem in s tem kriminalizira politična dejanja. V tem primeru vidiva birokratsko telo kot še enega izmed mehanizmov za utrjevanje heteronormativnosti, telo, ki podreja in kriminalizira kritike z namenom ohranjanja lastne pozicije moči v hierarhiji. Grafitiranje vidiva kot dejanje upora, ki ne želi sodelovati s sistemom, saj to

9 Vstajniške socialne delavke (2014) so v izjavi takole zapisale potek dogodkov:

»Fakulteta za socialno delo (!?) je pred mesecem dni sprožila postopek pred sodiščem proti dvema članicama skupine Vstajniške socialne delavke zaradi akcije grafitiranja ‚Ven iz predavalnic‘, ki smo jo izvedle v začetku leta 2014. Z akcijo smo želele opozoriti na to, da se breme odplačevanja krize prelaga na tiste, ki je nismo povzročile – na študentke, profesorice, asistentke in druge zaposlene na fakulteti. [...] Za akcijo smo se odločile, ker menimo, da je kritika fakultete na mestu, saj ni naredila ničesar, da bi študentke in zaposlene povezala v boj proti kapitalu in varčevalnim ukrepom. Namesto ustvarjanja vzdušja skupnosti, solidarnosti, kjer bi bili vsi del skupne rešitve, se fakulteta sama spopada s finančnimi težavami in stanje prikriva študentkam. Hkrati menimo, da je bila akcija grafitiranja pomemben poskus politizacije fakultete, vnašanja kritike v učni prostor – ker si želimo, da se začne praksa socialnega dela spreminjati, radikalizirati. In to se mora začeti na fakulteti. Da ne bi bili več aparat države, ampak v službi ljudi. Akcijo so prekinili policisti, ki so obkolili našo skupino, pridržali dve članici in jima napisali globi za prekršek. Globi smo plačale in menile, da je zadeva zaključena – na kar je več mesecev za tem prišlo obvestilo, da od nas fakulteta terja v višini 2.175,09 eur za stroške čiščenja. Ker denarja nobena od nas nima (pa tudi cena barvanja fasade se nam zdi izredno visoka, sumimo celo, da so v znesek všteta tudi barvanja grafitov drugih skupin, ki so sledila našim!), računa nismo mogle poravnati. [...] Ker torej računa nismo poravnale, smo pred kratkim prejele pošto, da nas fakulteta kazensko preganja.«

sodelovanje nujno vsebuje privolitev v podrejen položaj. Grafiti so ustvarjali nove diskurze, ki so ponujali možnost vpogleda v banalnost želje po soustvarjanju z zatiralskim sistemom. Poleg tega so problematizirali ustaljeni spolni red in pomanjkanje feminizma v izobraževanju za socialno delo. Birokratsko telo ne more izpolnjevati funkcije vzdrževanja redu znotraj kapitalistično-patriarhalnega sistema brez normativnih spolov, normativnih spolnih vlog in normativnih oblik razmerij, zato tudi ne prepozna subverzivnega potenciala takšnih akcij, ampak jih razume kot uničevanje lastnine. S takšnim ravnanjem tudi drugim (študentkam_om) sporoča, da je kritika izobraževanja za socialno delo dovoljena zgolj v določeni formi, *drugačna* bo kriminalizirana.

O tej tematiki se je razgovorila tudi ena od študentk v fokusni skupini:

Če se socialno delo ful reducira samo na te neke vloge, ki so tipično ženske, kar je pa ostalo, je pa manj vrednoteno, tudi na našem faksu. Aktivizem ali pa neke družbene analize ali pa anti-sistemske, nekaj, kar je onkraj, kar je proti, kar je proti avtoritarno, ni o.k., zato ker se na nek način tudi ne sklada s tem, kakšnega spola je socialno delo in kaj se pričakuje od nas, in da pač tudi to delo, ki ga delamo, ki se nam zdi pač pomembno, da delamo reproduktivno delo, oziroma skrbstveno delo, zakaj more biti to delano na isti način, kakor nas je stoletje zatiralo, zakaj pač ne znamo izumiti, da to počnemo na druge načine, ki ne bodo patriarhalni. (Študentka Č)

Socialno (delo) je politično

Z raziskavo sva ugotovili, da se heteronormativni pedagoški diskurzi na FSD pojavljajo pogosteje kot diskurzi, ki heteronormativnost prevprašujejo, zavračajo oziroma presegajo. S takšnimi, heteronormativnimi diskurzi se izobraževanje za socialno delo ustvarja kot belo, cisspolno, heteroseksualno, monogamno in patriarhalno. Ustvarjanje stroke socialnega dela je eno izmed poslanstev Fakultete za socialno delo, tako se z izobraževanjem ti modeli prenašajo v prakso. Zaradi nekritičnosti izobraževanja lahko socialno delo ostaja državno orodje za nadzor in reprodukcijo norm, ki koristijo vzdrževanju razmerij moči med državo in posameznico_kom.

Raziskavo vidiva kot sestavljanko teoretskih ozadij sociologije, antropologije in drugih področij. To prikaževa predvsem z opiranjem na teorije transfeminizma in queer teorije, ki so podlaga za najino razumevanje heteronormativnosti. Teoretska refleksija o socialnem delu se v najini raziskavi kaže predvsem pri načinu raziskovanja in utemeljevanja raziskovalnih metod, saj sva koncepte razmerij moči in pozicioniranja prenesli v prakso; prav tako analiza in rezultati raziskave pokažejo, da sociološke teorije lahko prevedemo v izobraževanje za socialno delo in ta jih tudi moramo prevesti.

Naloge socialnega dela temeljijo na vrednotah, ki se jih učimo na FSD. V izjavah sva razbrali, da aktivno spreminjanje družbe ni videno kot naloga socialnega dela. Stroka socialnega dela, ki se ustvarja tudi z izobraževanjem za socialno delo, je velikokrat opisana kot zgolj ujeta v družbene norme, potisnjena v sledenje.

Socialno delo pravzaprav se o značilnostih spolov, spolnih vlog pravzaprav ne sprašuje prav veliko. Jih tudi ne reflektira, nekako kakor socialne delavke v praksi v glavnem nekako bi rekel molče, nereflktirano, brez diskusije sprejemajo spolne vloge tako kot jih nekako norme, kot jih ljudje živijo. (Oseba A)

Nepremišljeno prevzemanje tradicionalnih spolnih vlog pri izobraževanju za socialno delo razumeva kot problematično, saj se tako študentka socialnega dela in socialna delavka lahko ujameta v predpisano, skrbniško, podrejeno vlogo v patriarhatu.

V socialnem delu se mi zdi, da to [heteronormativnost] ni en zelo pereč problem. Ker je toliko hujših problemov in se bojim, da je to lahko tako, nekaj kakor za preusmerjanje pozornosti od resnične bede in hudih, hudih življenjskih stisk na nekaj, kar je bolj kulturni problem. (Oseba A)

Strinjava se z Iainom Fergusonom (2006: 186), ki poudarja:

Če profesionalno socialno delo ni pripravljeno [...] glasno spregovoriti v obrambo zatiranih skupin, [...] potem je trditev, da je socialno delo poklic, ki temelji na socialni pravičnosti, dokaj prazna.

Čeprav spoli in spolne usmerjenosti niso eksplicitna tema določenega predmeta, so definitivno neposredno vpeti v vse predmete. Izobraževanje za socialno delo dela in govori tudi z ljudmi, ki imajo spol in spolno usmerjenost, in o njih, zato se mora ves čas zavedati norm, ki ustvarjajo te konstrukte – da jih ne bi reproduciralo. Nerazumevanje, da heteronormativnost socialnega dela in družbe pogosto ustvarja življenjske stiske, vidiva kot očitno nezavedanje razmerij moči in lastnih privilegijev. Učinki takšnega diskurza so minimaliziranje stiske oseb, nad katerimi je (bilo) izvedeno (hetero)seksistično, homofobno in transfobno nasilje.

Vesna Leskošek (1995: 196) predstavi skupini modelov, ki na ločena načina obravnavata političnost socialnega dela. Prva zavrača kakršnokoli političnost socialnega dela in je osredotočena na spreminjanja posameznice_ka, kjer se »[s]ocialn[e_]i delav[ke_]ci [...] po njihovo ne smejo ukvarjati s politiko, ker zanje niso usposobljen[e_]i.« Ker socialnemu delu odvzamemo akcijsko vlogo, ga potisnemo v neskončen krog zgolj odpravljanja posledic zatiralskega sistema. Zato se strinjava z drugo skupino, ki poudari, da je spreminjanje okolja pomembno, da za posameznico_ka ne bo izključujoče:

»Politično« ne pomeni samo tistega, kar zadeva državo, torej delovanje političnih strank ali vlade, temveč pomeni soustvarjanje skupnih pogojev življenja tudi na nižjih ravneh, npr. na ravni lokalne skupnosti. (*Ibid.*)

S tem razumevanjem političnega soustvarjanja na najnižjih ravneh razumeva tudi kot soustvarjanje diskurza. V raziskavi sva ugotovili, da se v izobraževanju žal na diskurzivni ravni večinoma reproducira heteronormativne, zatiralske prakse, s tem pa se že pokaže politična umestitev stroke socialnega dela. Ko govorimo o heteronormativnosti, govorimo ne samo o spolnih usmerjenostih in spolih, temveč tudi o širšem družbenem sistemu, v katerem bi morala stroka socialnega dela zavzemati interseksijske (uporabniške) pozicije in ne zgolj slediti direktivam države. V izobraževanju za socialno delo moramo zato začeti razmišljati, kako delovati zunaj državnih in družbenih okvirjev, saj zamejujejo dostop in predpisujejo družbeno zaželene oblike življenja.

Šesti člen Kodeksa etike socialnih delavk in delavcev Slovenije (2006) določa delo socialne_ga delavke_ca kot antidiskriminatorsko. Če torej stroko socialnega dela razumemo kot politično in če naj bo socialno delo antidiskriminatorsko, morata tako izobraževanje kot stroka socialnega dela aktivno spreminjati heteronormativne diskurze, s katerimi sta konstruirana.

Viri

- Ahlsdotter, M., Bernhardt, V., Börjesson, K., Carlsson, M., Dahlén, S., Forkstam, P., (2009), *Break the norm: methods for studying norms in general and the heteronorm in particular*. Living History Forum in RFSU Ungdom. Dostopno na: <http://www.includegender.org/wp-content/uploads/2014/02/BreakTheNorm.pdf> (15. 3. 2017).
- Berlant, L., Warner, M. (1995), What does queer theory teach us about X?. *PMLA: Publications of the modern language association of America*, 110, 3: 343–349.
- Burr, V. (2001), *An introduction to social constructionism*. East Sussex: Routledge.
- Butler, J. (2001), *Težave s spolom: feminizem in subverzija identitete*. Ljubljana: ŠKUC.
- (2004 a), *Undoing gender*. New York: Routledge.
- (2004 b), Imitation and gender insubordination. V: Salih, S., Butler, J. (ur.), *The Judith Butler reader*. Malden, MA: Blackwell publishing (119–137).
- (2011), Giving an account of oneself. *Diacritics*, 31, 4: 22–40.
- Califa-Rice, P. (2007), Legalizirana sodomija je politična predigra. *Časopis za kritiko znanosti*, 35, 229/230: 94–98.

- Castro Varela, M. do M., Dhawan, N., Engel A. (2011), Introduction: hegemony and heteronormativity: revisiting »the political« in queer politics. V: Castro Varela, M. do M., Dhawan, N., Engel, A. (ur.), *Hegemony and heteronormativity: Revisiting »the political« in queer politics*. Farnham: Ashgate (1–24).
- Clark, A. (2011), Falling through the cracks: queer theory, same-sex marriage, Lawrence v Texas, and liminal bodies. *DisClosure: journal of social theory*, 20, 4: 25–43.
- Enke, A. F. (2012), Introduction: transfeminist perspectives. V: Enke, A. (ur.), *Transfeminist perspectives: in and beyond transgender and gender studies*. Philadelphia: Temple university press (1–15).
- Epstein, S. (1996), A queer encounter: sociology and the study of sexuality. V: Seidman, S. (ur.), *Queer theory/ sociology*. Cambridge (Mass.), Oxford: Blackwell (145–167).
- Fairclough, N., Wodak, R. (1997), Critical discourse analysis. V: van Dijk, T. (ur.), *Discourse as social interaction (Discourse studies: a multidisciplinary introduction)*. London: Sage.
- Federici, S. (2012), *Revolution at point zero: housework, reproduction and feminist struggle*. Oakland: PM Press.
- Ferguson, I. (2006), Drugačen svet je mogoč: Radikalno socialno delo v 21. stoletju. *Socialno delo*, 45, 3/5: 183–187.
- Freedman, J., Combs, G. (1996), *Narrative therapy: the social construction of preferred realities*. New York: Norton.
- Gressgård, R. (2011), Revisiting contingency, hegemony and universality. V: Castro Varela, M. do M., Dhawan, N., Engel, A. (ur.), *Hegemony and heteronormativity: Revisiting »the political« in queer politics*. Farnham: Ashgate (25–41).
- Jorgensen, M., Phillips, L. J., (2002), *Discourse analysis as theory and method*. London: Sage.
- Kodeks etike socialnih delavk in delavcev Slovenije (2006), Dostopno na: <https://www.fsd.uni-lj.si/mmal/Eticna-kodeka-SV-in-SD/2015102913184767/> (4. 11. 2016).
- Koletnik, A. (2014), Strokovno srečanje TransMisija. Dostopno na: <http://www.narobe.si/blog-mobile/myblog/strokovno-srecanje-transmisija> (16. 5. 2015).
- Kuhar, R. (2003), *Medijske podobe homoseksualnosti: analiza slovenskih tiskanih medijev od 1970 do 2000*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Leskošek, V. (1995), Socialno delo ni politično (ali pač?). *Socialno delo*, 34, 3: 195–201.
- Mencin Čepiak, M. (2009), Spolne/seksualne norme, legitimacija izključevanja in šola. *Sodobna pedagogika*, 60=126, 4: 120–132.
- Mosse, G. L. (2005), *Nacionalizem in seksualnost: morala srednjih razredov in spolne norme v moderni Evropi*. Ljubljana: *cf.
- Narobe (2009), Blog: Napadli Cafe Open. Dostopno na: <http://www.narobe.si/myblog/napadli-cafe-open> (19. 5. 2015).
- Oakley, A. (2000), *Gospodinja*. Ljubljana: *cf.
- Rener, T. (1988), K razmerju med sociologijo in socialnim delom. *Socialno delo*, 27, 3: 212–213.
- Šribar, R. (2013 a), Konceptualno sodelovanje med ženskami: »mejnost« in »feministična presežna subjektivacija«. V: Ule, M., Šribar, R., Umek Venturini A. (ur.), *Ženske v znanosti, ženske za znanost: znanstvene perspektive žensk v Sloveniji in dejavniki sprememb*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV: Komisija za ženske v znanosti pri Ministrstvu za izobraževanje, znanost in šport RS (51–64).
- (2013 b), Jezik kot razmerje ospoljene oblasti. V: Ule, M., Šribar, R., Umek Venturini A. (ur.), *Ženske v znanosti, ženske za znanost: znanstvene perspektive žensk v Sloveniji in dejavniki sprememb*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV: Komisija za ženske v znanosti pri Ministrstvu za izobraževanje, znanost in šport RS (148–161).
- Šribar, R., Vendramin, V. (2011), The epistemological and methodological application of genders and intersecting oppressions. *Monitor ISH*, 13, 2: 151–182.
- Švab, A. (2010), Kdo se boji (raznovrstnosti) družin?. *Socialno delo*, 49, 5–6: 341–349.
- Vstajniške socialne delavke (2014), *Stop kriminalizaciji upora*. Dostopno na: <http://pol.si/blog/2014/10/23/vstajniske-socialne-delavke-potrebujejo-tvojo-podporo/> (23. 5. 2015).
- Warner, M. (1993), Introduction. V: Warner, M. (ur.), *Fear of a queer planet*. Minnesota: University of Minnesota Press (vii–xxxi).
- Weeks, J., Heaphy, B., Donovan, C. (2001), *Same sex intimacies: families of choice and other life experiments*. London: Routledge.
- Zorn, J. (2008), Ljudje brez pravice do pravic in vloga socialnega dela. *Socialno delo*, 47, 3/6: 115–131, 387, 395.